

СІМЕЙНА ФОРМА НАВЧАННЯ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНА ОСВІТА В УКРАЇНСЬКОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ

ta vykhovannia [Formation of a humanistic worldview of the future teacher in the process of education and upbringing]. *Materialy vseukr. nauk.-prakt. konf. "Formuvannia humanistychnoho svitohliadu vchytelia"* – All-Ukrainian Proceedings science and practice conf. "Formation of the teacher's humanistic outlook". Kyiv, p. 49 [in Ukrainian].

8. Pedagogichna praktyka: prohrama ta metodychni rekomendatsii dlia studentiv, vchyteliv shkil, metodystiv-kerivnykiv pedagogichnoi praktyky [Pedagogical practice: program and guidelines for students, school teachers, methodologists-heads of pedagogical practice]. Kharkiv, 1990. 109 p.

9. Pedagogichna maisternist [Pedagogical skill]. (Ed.). I.A. Ziaziun. Kyiv, 1997. 349 p. [in Ukrainian].

10. Pedagogichni tekhnologii u neperervnii profesiinii osviti [Pedagogical technologies in continuous professional education]. (Ed.). S.O. Sysoieva. Kyiv, 2001. p. 9. [in Ukrainian].

11. Perspektyvni osvitni tekhnologii: Nauk.-metod. posib. [Promising educational technologies: Scientific method. manual]. (Ed.). H.S. Sazonenko. Kyiv, 2000. 560 p. [in Ukrainian].

12. Pyvovar, N.M. & Saveleva, N.M. (2001). Formuvannia profesiinoho idealu studentiv – maibutnikh vchyteliv

pochatkovykh klasiv na zainiattiakh z pedagogichnoi maisternosti [The formation of the professional ideal of students – future teachers of primary classes in the occupations of pedagogical skills]. *Materialy vseukr. nauk.-prakt. konf. "Pidhotovka pedagogichnykh kadriv do roboty v umovakh novoi struktury i zmistu pochatkovoї osvity"* – All-Ukrainian Proceedings science and practice conf. "Preparation of teaching staff to work in the conditions of the new structure and content of primary education". Poltava, 2001. p. 40. [in Ukrainian].

13. Stelmakhovych, M. (1997). Kontsepsiia reformuvannia pedagogichnoi nauky v Ukrainskii derzhavi [The concept of reforming pedagogical science in the Ukrainian state]. *Conceptual principles of democratization and reform of education in Ukraine. Pedagogical concepts*. Kyiv, pp. 137–140. [in Ukrainian].

14. Stuparyk, B. (1988). Ukrainska natsionalna shkola: nova paradyhma vartostei [Ukrainian national school: a new paradigm of values]. *Galicia*. 1998. No. 1. p. 139. [in Ukrainian].

15. Sukhomlynskyi, V.O. (1988). Sto parad uchytelevi [One hundred tips for the teacher]. Kyiv, 304 p. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 11.01.2023

УДК 371.44

DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2023.273464>

Ганна Товканець, доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри теорії та методики початкової освіти
Мукачівського державного університету

СІМЕЙНА ФОРМА НАВЧАННЯ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНА ОСВІТА В УКРАЇНСЬКОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ

У статті обґрунтовано особливості сімейної форми навчання як альтернативної освіти в українському освітньому просторі. Визначено сутність сімейної форми навчання, що полягає у стимулюванні розвитку у дитини самостійності, відповідальності, особистих поглядів на питання, що розглядається, формуванні нестандартності мислення, оригінальності підходів до виконання поставленого завдання. Зроблено висновок, що альтернативна освіта спрямовує диференціацію освіти на її індивідуалізацію, відтворення її природовідповідного й особистісно орієнтованого характеру; націлює на пробудження здібності особистості до самостійної праці – у всіх її формах та сферах; забезпечує безперервність освіти: з одного боку, наступність різних ступенів освіти, і, з іншого, індивідуальний освітній маршрут учнів.

Ключові слова: альтернативна освіта; сімейна форма навчання; заклад освіти; індивідуальний підхід до навчання; розвиток особистості; організаційні форми навчання.

Лім. 10.

Hanna Tovkanets, Doctor of Sciences (Pedagogy), Professor,
Head of the Theory and Methods of Primary Education Department
Mukachevo State University

FAMILY EDUCATION AS AN ALTERNATIVE WITHIN THE UKRAINIAN EDUCATIONAL SPACE

The article has substantiated the peculiarities of family education as an alternative within the Ukrainian educational space. It has been found that the essence of the family education consists in stimulating the child's development of independence, responsibility, personal views on the issue under consideration, the formation of non-standard thinking, originality of approaches to the implementation of the assigned task, while learning is based on constant interest. It has been emphasized that family education ensures the preservation of children's high motivation for education, an individual approach to education, the possibility of in-depth study of subjects; creates an opportunity to receive a higher quality education for work with a gifted child; activates parents to teach their children to set goals, achieve them, and evaluate the results. To the primary characteristics of alternative education relate: the cultivation of a respectful attitude towards each child, taking into account their individual characteristics and abilities; orientation of the educational doctrine on the research activities of children and their participation in real life; shifting the focus of education to the independent, aware, free, appropriate activity of children; emphasizing the

physical development and health of children, their emotional development and mental stability; the organization of children's life activities, where it is possible to build up the experience of individual behavior, along with the rules of common life in a children's community. It has been concluded that the alternative of education does not consist in proving something, but in the intention to find other ways and relationships, and most important – meaning and values, direction of new vectors for educational system development as a whole. The new school should strive for the comprehensive development of the personality. Alternative education directs the differentiation of education to its individualization, reproduction of its natural and person-oriented character; aims at awakening the individual's ability to work independently in any form and sphere; ensures the continuity of education: on the one hand, the continuity of different levels of education, and, on the other, the individual educational path of students.

Keywords: *alternative education; family education; educational institution; individual approach to education; personality development; organizational forms of education.*

Постановка проблеми. Конституція України гарантує освіту кожному українцю, а держава забезпечує отримання повної загальної освіти, встановлюючи загальнонаціональні освітні стандарти, підтримуючи різні форми освіти та самоосвіти. Законодавчо забезпечено, що навчання може відбуватися як усередині шкільних стін, так і поза закладами загальної середньої освіти, пріоритетності жодна з форм не має. Традиційна шкільна освіта потребує щоденного відвідування уроків, передбачає жорсткий розклад уроків, орієнтування на середній показник у класі, неухильне дотримання календарно-тематичного плану предмету. Така форма освіти підходить не кожній дитині.

Однією з актуальних на сьогоднішній час як альтернативна освіта є сімейна форма навчання, оскільки, як зазначає І. Гринник, саме члени родини мають визначальний виховний вплив на особистість дитини, утримують стабільність, передаючи моральні орієнтири [4, 34]. Дитина, яка навчається вдома, має такі самі права, як і школяр. Вона отримує такий самий атестат, де зафіксовано факт здобуття знань, а не особливості форми навчання.

У Законі України “Про освіту” та локальних нормативних актах щодо освіти відображено право навчання за індивідуальним навчальним планом у межах відповідної освітньої програми, права і обов'язок проходити всі види атестації у закладах загальної середньої освіти [5]. Сьогодні забезпечено право учня, що навчається за сімейною формою навчання, проходити проміжний, перевірний та підсумковий контроль на однакових умовах зі школярами, які навчаються за традиційними формами. Порядком організації сімейної освіти передбачено обов'язковість повідомлення керівництва закладу загальної середньої освіти та місцеві органи управління освітою про перехід на альтернативну освіту. Особи, зараховані на індивідуальну форму здобуття освіти, переводяться на педагогічний патронаж або іншу форму здобуття освіти відповідно до їх потреб та інтересів. Переведення здійснюється за заявою одного з батьків або повнолітнього здобувача освіти [9].

Аналіз основних досліджень і публікацій. Окремі аспекти розвитку сімейної освіти в закладах загальної середньої освіти та особливості її організації розглядалися А. Ахновською [1], Л. Вознес

енською і М. Сидоркіною [3], Т. Каменєвою [6], Т. Коршун, А. Клець [7] та ін. У наукових та публіцистичних статтях [2; 6; 7; 8 та ін.] міститься однозначне твердження, що сімейна освіта передбачає перенесення відповідальності за результати навчання та виховання зі школи на батьків. Л. Вознесенська та М. Сидоркіна зазначають, що організація сімейного навчання можлива лише за умови, що “відповідальність за рівень освіти дитини добровільно беруть на себе її батьки” [3, 38]. Т. Каменєва підкреслює важливість онлайннавчання та важливість обов'язків батьків створювати умови для успішного засвоєння дисциплін [6, 15]. Окрім того, дослідники відзначають такі особливості сімейної форми навчання, як збереження високої вмотивованості дітей до освіти, індивідуальний підхід до навчання, можливість поглибленого вивчення предметів [8; 10], сприяння виробленню пізнавально-активного стилю життя цілої сім'ї, можливість здобуття більш якісної освіти, робота з обдарованою дитиною, право обрати вчителів-тьюторів, проектувати індивідуальний план розвитку дитини, можливість самореалізації батьків як організаторів навчання тощо.

Мета статті: обґрунтувати особливості розвитку сімейного навчання як альтернативної освіти в українському освітньому просторі.

Виклад основного матеріалу. Закон України “Про освіту” (2017) закріплює в українському освітньому просторі альтернативну освіту, зокрема сімейне навчання як форму здобуття освіти та спосіб організації освітнього процесу дітей самостійно або їхніми батьками для здобуття формальної (дошкільної, повної загальної середньої) та/або неформальної освіти. Причому відповідальність за здобуття освіти дітьми на рівні не нижче стандартів освіти несуть батьки, а оцінювання результатів навчання та присудження освітніх кваліфікацій здійснюються відповідно до чинного законодавства [5].

Суть сімейної форми навчання полягає у тому, що вона стимулює розвиток у дитини самостійності, відповідальності, особистих поглядів на питання, що розглядається [2]. Формується нестандартність мислення, оригінальні підходи до виконання поставленого завдання. Навчання базується на постійному інтересі до процесу пізнання. Сімейна форма навчання, як правило, організовується для школярів,

яким не можуть організувати навчання за традиційною класно-урочною системою. Це – насамперед обдаровані діти, які досягли високих досягнень у музиці, танцях, спорті, мистецтві; діти, чії батьки за умовами професійної діяльності змушені часто змінювати місце проживання; учні з особливостями розвитку, якщо відвідування школи пов'язані з труднощами на побутовому рівні; учні, які прагнуть поглибленого вивчення деяких предметів; творчі особи, для яких неприйнятною є чітка дисципліна, але вони з радістю займаються самостійно.

Відхід від традиційної форми навчання має певні переваги. При сімейній формі здобуття освіти з'являється можливість приділяти більше часу тим предметам, які викликають підвищений інтерес, вивчати їх, глибше занурюючись у тему. Вибір рівня щоденного навантаження, гнучкий розклад, проведення занять у комфортному темпі теж належать до беззаперечних переваг. Можна вводити до програми сімейної освіти предмети, яких немає у переліку обов'язкових для певного класу, наприклад, астрономію, геометрію тощо. Спокійна доброзичлива атмосфера, щирий інтерес батьків до успіхів своєї дитини створюють позитивне освітнє середовище. Для здобувача освіти має бути обладнане окреме приміщення для навчання або пристосована для цього частина кімнати, де встановлено письмовий стіл, зручний стілець чи комп'ютерне крісло [6]. На робочому місці має бути відповідне освітлення, на час занять вимикається телевізор, забираються непотрібні гаджети, комп'ютер за необхідності налаштовується на відео. У зоні досяжності розташовуються навчальні посібники, зошити, канцелярське приладдя. Важливим моментом стає вільна форма проведення уроків із використанням сучасних технічних, інформаційних можливостей.

Недоліками сімейної форми навчання є: зниження можливості формування і розвитку комунікативних навичок; відсутність конкуренції позбавляє учня додаткового стимулу навчання; свобода іноді призводить до невміння працювати за заданими параметрами; підвищення відповідальності батьків за якість освіти дитини; сімейне навчання вимагає від батьків значного витрачання часу на допомогу дитині, готовності долати проблеми та розбіжності щодо сутності навчання тощо.

Для різноманітності та зміни діяльності використовуються навчальні бесіди, практикуми, дискусії, конкурси, вікторини. Дуже цікавим видом навчання стають дослідження та проектні роботи. Вони мають довготривалий характер, можуть здійснюватися упродовж кількох занять і навіть місяців, постійно збагачуючись новим матеріалом. Чудовою підмогою у сімейному навчанні стануть віртуальні екскурсії, після яких у дитини з'являються нові враження, що стимулюють пошук інформації та бажання глибшого пізнання суті теми.

Контролювати засвоєння знань дитиною потрібно обов'язково. Найпоширенішими формами стають контрольні роботи, усні опитування. Після кожної теми з будь-якого предмету можуть бути запропоновані різнорівневі за складністю тести. Це є важливим, особливо для учнів, які закінчують освоєння основної програми та планують здобути освіту у ЗВО. Для вступу на певні факультети потрібне не базове, а поглиблене знання предмету, тому доведеться на ДПА виконувати завдання підвищеної складності, щоб набрати необхідну кількість балів.

Захопливим для учня стає участь у дистанційних конкурсах, онлайн-конференціях та олімпіадах, коли відбувається живе спілкування та завдання виконуються спільно. Такі форми занять стимулюють допитливість дитини, уможливають обмін досвідом, особливо коли виходять на контакт кілька людей, захоплених однією темою [6]. За участь у дистанційних конкурсах та олімпіадах видаються свідоцтва, де зазначено предмет, рівень, кількість балів. Документи можуть стати у пригоді при вступі до ЗВО.

Узагальнення результату аналізу наукових досліджень та нормативних джерел дає підстави визначити особливості сімейної форми навчання:

1. Забезпечення збереження високої вмотивованості дітей до освіти, індивідуальний підхід до навчання, можливість поглибленого вивчення предметів.
2. Створення можливості отримання більш якісної освіти у роботі з обдарованою дитиною.
3. Активізація батьків до навчання дітей ставити цілі своєї діяльності, добиватися їх досягнення, оцінювати результат.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Альтернативність полягає не в удосконаленні чого-небудь, а в намірах знайти інші способи відносин, і що найголовніше – смисл і цінності. Це в більшою мірою стосується освіти, де в пошуках нових джерел і можливостей альтернативна освіта вказує на нові вектори розвитку освітньої системи загалом.

Нова школа має прагнути до всебічного розвитку особистості, де цілепокладанням є формування здорової людини з розвинутою емоційною сферою та навичками до роботи. Можна визначити такі характеристики, властиві альтернативній освіті: культивування поважного ставлення до кожної дитини з урахуванням її індивідуальних особливостей та здібностей; орієнтація освітньої доктрини на дослідницьку діяльність дітей та їх участь у реальному житті; перенесення акценту освіти на самостійну, усвідомлену, вільну, доцільну діяльність дітей; акцентування уваги на фізичному розвитку та здоров'ї дітей, їх емоційному розвитку та психічній стійкості; організація такої життєдіяльності дітей, де можливе нарощування досвіду індивідуальної поведінки по-

ряд з правилами спільного життя в дитячому співтоваристві.

Альтернативна освіта реалізує кілька фундаментальних завдань: забезпечує поліфонічність школи та право дитини на вибір; спрямовує диференціацію освіти на її індивідуалізацію, відтворення її природовідповідного й особистісно орієнтованого характеру; націлює на пробудження здібності особистості до самостійної праці – у всіх її формах та сферах. Вона забезпечує безперервність освіти: з одного боку, наступність різних ступенів освіти, і, з іншого, індивідуальний освітній маршрут учнів.

Перспективами подальших досліджень можуть бути питання організаційних форм альтернативної освіти та їх впровадження в умовах закладу загальної середньої освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахновська І.О. Сучасні тенденції та перспективи розвитку сімейної освіти в Україні. *Антикризова стратегія розвитку України: соціально-економічні, фінансові та глобальні виклики: Колективна монографія* / за заг. ред. А.В. Сидорової. Вінниця: ДонНУ, 2016. С. 162–181.

2. Рубан Л. Сучасні тенденції поширення ідей про домашню освіту. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2015. № 4 (48). С. 118–125.

3. Вознесенська О.Л., Сидоркіна М.Ю. Сімейна медіа-освіта в системі позашкільної освіти. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 5: *Педагогічні науки: реалії та перспективи* : Збірник наукових праць. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. Вип. 26. С. 35–39.

4. Гриник І. Роль сім'ї у духовно-моральному вихованні особистості дитини. *Молодь і ринок*. № 7–8 (205–206), 2022. С. 34–38.

5. Закон України "Про освіту" (2017). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show>.

6. Каменева Т. Хоумскулінг та онлайн-навчання: короткострокова необхідність чи приваблива перспектива? Громадська думка про правотворення. 2020. № 7 (192). С. 13–16. URL: <http://nbuviap.gov.ua/images/dumka/2020/7.pdf>.

7. Коршун Т., Клець А. Дозволені хоумскулінг: досвід країн світу. URL: https://lb.ua/society/2018/06/12/400096_dozvolenyi_houmskuliny_dosvid.html.

8. Орлова І. Сімейна освіта для школярів: які переваги та недоліки навчання вдома. URL: <https://dyvys.info/2019/08/30/simejna-osvita-dlya-shkolyariv-yaki-perevagy-ta-nedoliki-ky-navchannya-vdoma/>

9. Про деякі питання організації здобуття загальної середньої освіти та освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні. Наказ МОН України № 274 від 28 березня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0274729-22#Text>.

10. Семенюк О. Правові особливості організації сімейної (домашньої) форми навчання. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/pravovi-osoblyvosti-organizatsiyi-simejnoyi-domashnoyi-formy-navchannya>.

REFERENCES

1. Akhnovska, I.O. (2016). Suchasni tendentsii ta perspektyvy rozvytku simeinoi osvity v Ukraini [Modern trends and prospects for the development of family education in Ukraine]. *Anti-crisis development strategy of Ukraine: socio-economic, financial and global challenges: Collective monograph*. (Ed.). A.V. Sydorova. Vinnytsia, pp. 162–181. [in Ukrainian].

2. Ruban, L. (2015). Suchasni tendentsii poshyrennia idei pro domashniu osvitu [Modern trends in the spread of ideas about home education]. *Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*. No. 4 (48). pp. 118–125. [in Ukrainian].

3. Voznesenska, O.L. & Sydorkina, M.Yu. (2011). Simeina mediaosvita v systemi pozashkilnoi osvity [Family media education in the after-school education system]. *Scientific journal of the National Pedagogical University named after M.P. Drachomanov. Series 5: Pedagogical sciences: realities and prospects: Collection of scientific papers*. Kyiv, Vol. 26. pp. 35–39. [in Ukrainian].

4. Hrynyk, I. (2022). Rol simi u dukhovno-moralnomu vykhovanni osobystosti dytyny [The role of the family in the spiritual and moral education of the child's personality]. *Youth & market*. No. 7–8 (205–206). pp. 34–38. [in Ukrainian].

5. Zakon Ukrainy "Pro osvitu" [Law of Ukraine "On Education"]. (2017). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show>. [in Ukrainian].

6. Kamenieva, T. (2020). Khoumskulinh ta onlain-navchannia: korotkostrokovka neobkhdnist chy pryvablyva perspektyva? [Homeschooling and online learning: a short-term necessity or an attractive prospect?]. *Public opinion on law-making*. No. 7 (192). pp. 13–16. Available at: <http://nbuviap.gov.ua/images/dumka/2020/7.pdf>. [in Ukrainian].

7. Korshun, T. & Klets, A. Dozvolenyi khoumskulinh: dosvid krain svitu [Allowed homeschooling: experience of countries around the world]. Available at: https://lb.ua/society/2018/06/12/400096_dozvolenyi_houmskuliny_dosvid.html [in Ukrainian].

8. Orlova, I. Simeina osvita dlia shkolyariv: yaki perevahy ta nedoliky navchannia vdoma [Family education for schoolchildren: what are the advantages and disadvantages of studying at home]. Available at: <https://dyvys.info/2019/08/30/simejna-osvita-dlya-shkolyariv-yaki-perevahy-ta-nedoliky-navchannya-vdoma/>. [in Ukrainian].

9. Pro deiaki pytannia orhanizatsii zdobuttia zahalnoi serednoi osvity ta osvitnoho protsesu v umovakh voiennoho stanu v Ukraini [About some issues of the organization of obtaining general secondary education and the educational process in the conditions of martial law in Ukraine]. Order of the Ministry of Education and Culture of Ukraine No. 274 of March 28, 2022. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0274729-22#Text> [in Ukrainian].

10. Semeniuk, O. Pravovi osoblyvosti orhanizatsii simeinoi (domashnoi) formy navchannia [Legal features of the organization of family (home) education]. Available at: <https://www.hsa.org.ua/blog/pravovi-osoblyvosti-organizatsiyi-simejnoyi-domashnoyi-formy-navchannya> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 17.01.2023

